

.....

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

.....

УДК 343.148:338.982

В. В. Федчишина

кандидат економічних наук,
професор кафедри оперативної-розшукової діяльності
Університету державної фіскальної служби України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗКРИТТЯ ФІНАНСОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена актуальним питанням правового регулювання поняття і сутності організаційно-правових аспектів використання спеціальних економічних знань у розрізі правової науки та теорії судово-економічної експертизи. Для вирішення експертних задач запропоновано порядок вирішення організаційних проблем для реалізації завдань з організації судово-економічної експертизи. Обґрунтовано необхідність формування єдиного наукового підходу до організаційного процесу проведення судово-економічної експертизи, до формування завдання в клопотанні судового експерта-економіста, розглянуто типові ознаки недоліків формування результатів у висновку судового експерта-економіста.

Ключові слова: спеціальні економічні знання, задачі судово-економічної експертизи, клопотання судового експерта-економіста, недоліки формування висновку.

Постановка проблеми. Віддаючи належне вченим, які внесли суттєвий вклад в розробку окремих організаційно-правових аспектів використання спеціальних економічних знань у розкритті правопорушень у сфері економіки, варто відзначити, що їх дослідження є різноаспектними і здебільшого не містять повних, а, деколи і вірних уявлень про використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем теорії і практики використання спеціальних економічних знань із врахуванням їх значимості для процесу виявлення і розслідування присвятили наукові праці О.Ф. Вакуленко, В.М. Рогоза, Н.І. Клименко, В.Т. Рожнова, С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе Ю.Т. Янюк та багато інших вчених.

Мета статті – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних та прикладних досліджень сучасного стану правового регулювання і єдиного наукового підходу до організаційного процесу використання спеціальних економічних знань при розкритті фінансових правопорушень запропонувати напрями їх вирішення. Це дасть змогу підвищити рівень результатів експертного економічного дослідження, що має суттєве значення для наукової і практичної діяльності в розкритті економічних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У правовій культурі вирішенню задач може сприяти отримання доказів.

М.В. Салтевський у довготривалих дискусіях про статус криміналістики, погоджуючись з думкою Р.С. Белкіна (1967), зазначає, що криміналістика – це наука про закономірності механізму злочину,

виникнення джерел інформації про злочин і його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів [1, с. 15].

Вже на межі XIX–XX сторіч американський суддя Дернд Хенд зявив: «Для кожного безспірно, що необхідно скористатися правом використовувати спеціальні знання, і це дасть можливість ефективному сприянню вирішення спорів» [2, с. 54]. Використання спеціальних знань є широко поширеним явищем у житті сучасного суспільства.

Поняття «спеціальні знання» не можна ставити в залежність від знань і вмінь конкретних осіб. Коли розглядається обставини предмета доказування, тобто фактичних обставин, які мають кримінально-правове та процесуальне значення, поняття «спеціальні» є певним протиставленням поняттю «загальні».

Зміст «спеціальних знань» не варто визначати, протипоставляючи їх загальноновідомим і загальнодоступним знанням.

Розмежовуючи поняття загальних та спеціальних знань, по суті, визначаються критерії необхідності в спеціальних знаннях, що, відповідно до норм кримінального процесуального законодавства України, в більшості випадків визначається на розсуд особи, в якій виникає потреба в залученні таких знань – у слідчого, прокурора, слідчого судді, судді.

За допомогою наукових методів дослідження різних об'єктів судово-експертна діяльність передбачає вирішення складних завдань.

Основною характеристикою результатів експертного дослідження є його достовірність, тобто наукова обґрунтованість і підтвердження відповідними експертними доказами. Термін «висновок експерта» – це один із найбільш досліджуваних і до кінця не пояснених понять, обговорень в теорії – і в філософії, і в науковій, і в правовій, і в криміналістичній і в процесуальній літературі.

Висновок, який не можна визнати достовірним, не лише не має жодної цінності для ініціатора його призначення, але є дезінформуючим джерелом інформації в процесі дослідження результатів фінансово-господарської діяльності.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства України судова експертиза – це проведення експертом за дорученням органів досудового розслідування чи суду спеціальних досліджень в окремих галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, результати дослідження яких сформовані у висновках експерта.

Проведений аналіз різних джерел наукового і методичного характеру свідчить про домінуючі положення судово-економічної експертизи у формуванні доказової бази протиправних економічних правопорушень.

Правопорушення у сфері економічної діяльності є великою групою діянь, які різняться за способами їх вчинення, комплексом індивідуальних, неповторних ознак, характером суспільної небезпеки і ступенем тяжкості.

Дослідження проводиться особою, що має спеціальні економічні знання, при дотриманні встановлених правил – алгоритму дій експерта. Експерту-економісту під час формулювання гіпотез перш за все необхідно спиратися на наукові знання за спеціальністю бухгалтерського обліку і аудиту

Узагальнення практики і аналіз сучасного проведення судових експертиз, і економічних зокрема, дає можливість детальнішого вивчення змісту всіх стадій та етапів, починаючи з моменту підготовки до призначення експертизи і закінчуючи оцінкою отриманого висновку експерта, визнання його доказом по справі.

Судова економічна експертиза – це єдиний спосіб отримання одного з найбільш вагомих доказів у розслідуванні економічних правопорушень – висновків експерта-економіста.

Судово-економічна експертиза представляє самостійний клас експертних досліджень. У рамках цього класу прийнято виділяти експертизу бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності та фінансово-кредитних операцій.

Як підвиди одного класу експертизи, вони взаємопов'язані між собою і нерідко мають спільний об'єкт (матеріалізований вираз економічної інформації), однак відрізняються за предметом, метою і ме-

тодами, а також сукупністю спеціальних знань, необхідних для вирішення питань, які виникають по справі.

Якість висновку експерта-економіста залежить від багатьох факторів.

Процесуальним законодавством визначено: юридичною підставою проведення судово-економічної експертизи є процесуальний документ – постанова або ухвала, винесена особою, яка призначає її проведення.

Предметом експертизи можуть бути спеціальні питання, які відносяться до певної галузі знань.

Найбільш важливою залишається проблематика вирішення експертних задач.

Формування експертного завдання – питань, які ставляться на вирішення експерта – завжди є відносним і залежить від обставин, умов, багатьох факторів, більшість із яких можуть бути цілком скритим або малозначимими.

Помилки під час формування експертних завдань непоодинокі призводять до ситуації, коли, з однієї сторони, ці досягнення використовуються на користь людству, а з іншої, – їх застосування зловмисниками багаторазово ускладнює слідові картину правопорушення.

Характер питань, які ставляться на вирішення експерту-економісту, в кожному випадку є різним. Він залежить від особливостей справи і специфіки досліджуваних експертом-економістом об'єктів. Завдання визначають межі експертного дослідження, і від правильності поставлених питань, обсягів наданих об'єктів дослідження залежить повнота і терміни проведення судово-економічної експертизи.

Позитивною є думка Дж. Сідака, що суд повинен доручати експертам з економічних питань проведення дослідження конкретно визначеного обмеженого кола завдань [3, с. 359].

Загально визначено, що під час вирішення завдань слід керуватися системою правил – алгоритмом проведення дослідження згідно з відповідною експертною методикою.

При цьому необхідно виходити з того, що завдання:

1) не повинні виходити за межі компетенції конкретного виду (підвиду) експер-

тизи, наприклад, якщо для їх вирішення потрібні спеціальні економічні знання;

2) повинні бути конкретними і стосуватися лише тих сторін і господарських, економічних операцій, в яких особа, що призначила експертизу, відчуває необхідність в допомозі;

3) повинні викладатися в логічній і хронологічній послідовності;

4) слідова картина економічних правопорушень, як об'єкт дослідження, потребує всебічного підходу до вивчення документів бухгалтерського обліку про операції і факти, які відносяться до вирішуваних експертизою питань.

На думку О.Ф. Вакуленка, особливістю економічних злочинів є їх прихований характер, неочевидність відповідних суспільно небезпечних дій. Причому особливою складністю вирізняється встановлення доходів, одержаних злочинним шляхом; параметрів здійснення забороненої законом економічної діяльності; фальсифікацій у документах бухгалтерського обліку та звітності тощо. Така складність зумовлена, зокрема, тим, що в слідовій картині конкретного економічного кримінального правопорушення (в її явній складовій частині, тобто те, що може бути зафіксовано під час огляду документів), як правило, відображається не весь процес об'єктивної сторони цього правопорушення. Відповідно, значна частина ознак складу конкретного кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності може бути встановлена лише в результаті проведення відповідних спеціальних досліджень і судових експертиз [4, с. 8].

Дослідження документів бухгалтерського обліку дозволяє експертам використовувати облікові дані в якості інструменту для дослідження фінансово-господарських операцій.

У кримінальному провадженні документи як докази можуть використовуватися за умови дотримання вимог кримінального процесуального закону до їх форми та змісту, тобто їх належності й допустимості. За частиною 1 статті 99 Кримінального процесуального кодексу України документом у кримінальному процесі є матеріальний об'єкт, спеціально створений із метою

збереження інформації, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, котрі можуть бути використані як докази факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Суттєвим є спосіб надання експерту-економісту об'єктів дослідження речових доказів. Усі первинні бухгалтерські документи – накладні, касові ордери, виписки з банківських рахунків, рахунки-фактури, цінні папери, а також реєстри бухгалтерського обліку, журнали-ордери, податкові декларації, фінансова звітність – повинні передаватися на дослідження сформованими в томи справи в прошитому і пронумерованому вигляді. Для надання висновку використовуються інші матеріали справи – джерела інформації, надані органами досудового розслідування, слідчим суддею або судом.

Акт документальної перевірки і ревізії є джерелом доказів і належить до інших документів. Відповідно до порушень, зазначених в акті перевірки, слідчим встановлюються фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження, які є підставою для доведення фактів злочинної діяльності.

Акт документальної перевірки і ревізії стає джерелом доказів лише тоді, коли він долучений до матеріалів кримінального провадження, а фактичні дані, зазначені як порушення, мають значення доказів тільки після встановлення їх слідчим за допомогою зібраних у повному обсязі матеріалів і використовуються під час досудового розслідування. У процесі проведення перевірки або ревізії збираються матеріали, в яких відображено правопорушення, встановлюються дані, що можуть мати значення для доказування. Зміст акта документальної перевірки або ревізії і термін, за який проводяться ревізійні дії, залежить виключно від поставленого завдання.

Оцінку зібраним доказам дає слідчий. У випадку необхідності використання спеціальних знань призначається судова економічна експертиза.

Фактичними підставами призначення судово-економічної експертизи, на думку С.С. Чернівського і М.С. Цуцкірідзе, є:

1) необхідність дослідження питань, що потребують використання спеціальних знань експерта-економіста;

2) недоброякісне (неповне, неправильне) проведення документальної ревізії, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, висновками повторних ревізій;

3) заявлене обґрунтоване клопотання підозрюваного про призначення судово-економічної експертизи;

4) висновки інших експертів свідчать про необхідність проведення судово-економічної експертизи [5, с. 124].

Експерт-економіст не вправі самостійно вилучати документиву суб'єктів господарювання, як і проводити ревізійні дії.

Наступним етапом, на якому здійснюється взаємодія між особою, яка призначила проведення експертизи, і судовим експертом, є стадія проведення експертизи. На цій стадії основною формою спілкування є заяви клопотань: якщо матеріалів недостатньо для вирішення поставлених завдань, експерт вправі заявляти клопотання про надання додаткових об'єктів дослідження – речових доказів, документів.

Тобто клопотання судового експерта-економіста є формулюванням завдання щодо надання додаткових документів, конкретизації наданих на дослідження матеріалів. А це призводить до збільшення термінів проведення експертизи, до затягування досудового розслідування і розгляду матеріалів кримінального провадження в суді.

У клопотанні зазначається термін його задоволення. Під час прийняття рішення про задоволення клопотання суд доручає сторонам по справі надати необхідні матеріали експерту. Додатково надані сторонами об'єкти спочатку повинні бути долучені до матеріалів справи, і лише після цього особою, яка призначила експертизу, передані експерту на дослідження.

Не задоволення клопотання може слугувати підставою для складання повідомлення про неможливість надання висновку.

Експерт повинен бути здатним висвітлити всі обставини, умови і прийняти їх до уваги в процесі проведення дослідження.

Як свідчить практика, типовими ознаками недоліків формування результатів дослідження наданих об'єктів і дослідницької частини висновку експерта в області судово-економічної експертизи є:

1) невідповідність редакції нормативних правових документів, які регламентують досліджувану фінансово-господарську операцію, або втрата їх чинності;

2) невірне застосування норм нормативних документів;

3) помилково обрана експертна версія, коли перекручуються відомості про реальний зміст господарських операцій, а дослідження побудовано по відібраних матеріалах справи;

4) відсутність у дослідницькій частині інформації щодо застосування методів і способів проведення дослідження;

5) нагромадження дослідницької частини цитатами з нормативно-правових актів, документів, показів сторін, які не стосуються змісту фінансово-господарської операції;

6) недотримання або перекручення змісту методик або методичних рекомендацій проведення судово-економічних експертиз;

7) складне, неоднозначне і нечітке викладення процесу експертного дослідження;

8) використання раніше проведеного дослідження в якості шаблону під час проведення подібних досліджень без урахування індивідуальних особливостей і суттєвих відмінностей кожного експертного завдання, без додаткового експертного аналізу;

9) методичні або технічні неточності або помилки у виборі відомостей із первинних облікових документів для формування зведених розрахунків, реєстрів і додатків;

10) допущення граматичних, стилістичних або арифметичних помилок, описок або неточностей;

11) об'єднане викладення змісту і результатів дослідження, відсутність відповідей на кожне питання експертного завдання;

12) правова кваліфікація фактів господарської діяльності під час проведення судово-економічної експертизи;

13) недотримання меж повноважень і компетенції судового експерта-економіста.

Тобто процес використання спеціальних економічних знань при розкритті фінансових правопорушень є доволі специфічним.

Вміння експерта виділити головне в отриманих результатах відповідно до методичних вказівок, проведення глибокого і об'єктивного аналізу і синтезу результатів, отриманих при дослідженні, «правильне абстрактно-логічне мислення, обґрунтоване знаннями законів діалектичної логіки» [6, с. 27] можуть забезпечити науковий цілісний погляд на досліджувану проблему.

Необхідність у залученні фахівців неюридичного профілю виникає тоді, коли власні можливості, знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів та методів виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань [7].

Якщо питання не відносяться до предмету судово-економічної експертизи, також складається повідомлення про неможливість надання висновку судовим експертом-економістом.

Недопустимим є вирішення питань правового характеру, які передбачають кваліфікацію злочинних дій, виявлення ознак, кваліфікуючих окремі факти як протиправні дії, давати юридичну оцінку діям або бездіяльності осіб або трактувати законодавчі норми.

Вирішення цих питань є виключною компетенцією правозастосування.

Експерт-економіст, використовуючи економічні знання в галузі бухгалтерського обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій, ще використовує і закони логіки як у процесі дослідження, так і на завершальній фазі експертизи – під час складання висновку.

Звернення до законодавчих, методичних, довідкових матеріалів або офіційних сайтів судово-експертних установ не завжди є достатнім. У таких джерелах здебільшого надається загальна інформація, наводяться приклади типових питань, і не можуть враховуватися обставини конкретної справи, вид об'єктів дослідження, обсяги матеріалів або інші особливості, які, в переважній більшості, є суттєвими.

Наукова парадигма не може бути регламентована законодавчо.

Методи, способи, прийоми експертного економічного дослідження не мають законодавчої регламентації. Відповідно, висновок експерта, в якому сконцентровано наукове дослідження, по своїй суті не може бути в цілому чітко і однозначно нормативно визначено і формалізовано. Відповідними нормами законодавчих актів регламентовано лише структурний порядок проведення експертизи і зміст висновку.

Висока актуальність, теоретична значимість і недостатня розробленість під час вирішення проблем проведення судово-економічних експертиз є визнанням доцільності вирішення задач із розробки положень і концептуальних рішень для функціонування системи економічної експертизи на якісно новому теоретико-методологічному рівні.

Судова економічна експертиза є застосуванням спеціальних знань не в будь-якій формі, а тільки у формі наукового дослідження. Кожний судовий експерт-економіст, використовуючи свої наукові знання, несе кримінальну і адміністративну відповідальність за проведення дослідження і загальні сформовані висновки.

Судова економічна експертиза є самостійною процесуальною формою отримання нових і перевірки наявних доказів, необхідних для забезпечення фінансового розвитку суспільства й держави.

Сутність судово-економічної експертизи полягає в дослідженні обізнаною особою – судовим експертом-економістом – наданих у розпорядження матеріальних об'єктів, джерел інформації з метою встановлення фактичних даних, які мають суттєве значення для вірного вирішення справи.

Застосування спеціальних економічних знань визначається тими питаннями і задачами, які вирішує судово-економічна експертиза, методами, які використовуються для вирішення поставлених перед експертом задач.

Економічний розвиток України розширює сферу застосування економічної експертизи в різних галузях фінансової і госпо-

дарської діяльності. Практика свідчить, що проведення економічних експертиз сприяє об'єктивному розслідуванню і вирішенню справ про економічні правопорушення.

Основні теоретичні положення судово-економічної експертизи розроблялися протягом 60-80 років ХХ століття і, враховуючи суттєві зміни, потребують актуалізації і адаптації до існуючих практичних експертних задач.

Висновки. На основі системного і логічного підходів у статті обґрунтовано необхідність формування єдиного наукового підходу для реалізації задач експертизи організації судово-економічної експертизи.

Сформовано єдиний науковий підхід до організаційного процесу судово-економічної експертизи.

Аргументовано типові ознаки недоліків дослідження наданих об'єктів і формування результатів дослідження, що має суттєве значення для наукової і практичної діяльності.

Розробка окремих ключових аспектів процесуальної сутності підвищення якості спеціальних економічних знань під час розкриття фінансових правопорушень, кола вирішуваних задач відіграє важливу роль у визначенні їх місця і ролі для подальшої розробки теоретичних основ.

Список використаної літератури:

1. Салтевський М.В. Криміналістика (в сучасному вигляді) / М.В. Салтевський. – К., 2005.
2. Hand Learned. Historical and Practical Considerations Regarding Expert Testimony. Harvard Law Review 1901 (вип. 15 (№40)).
3. J. Gregory Sidak, Court-Appointed Neutral Economic Experts, J. COMPETITION L.&ECON. 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.criterioneconomics.com/docs/economists-as-arbitrators.pdf>.
4. Вакулєнко О.Ф. Використання спеціальних економічних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень / О.Ф. Вакулєнко // Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві : матеріали міжвідомчого наук.-практ. семінару, Київ, 30.06.2016, Нац. акад. внутр. Справ. – 138 с.

5. Чернявський С.С., Цуцкірідзе М.С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних рвізій у кримінальному провадженні / С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе // Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві : матеріали міжвідомчого наук.-практ. семінару, Київ, 30.06.2016, Нац. акад. внутр. Справ. – 138 с.
6. Ромашов А.М. Судебно-бухгалтерская експертиза в суде / Л.И. Георгиев, А.М. Ромашов. – М. : ВНИИСЭ, 1976. – 120 с. – (В помощь судьям).
7. Янюк Ю.Т. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності / Ю.Т. Янюк // Питання сучасної науки та освіти : матеріали наук. конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/yanyuk-yut-problemi-vikoristannya-spetsialnih-znan-prirozsliduvanni-zlochiv-u-sferi-ekonomichnoyi-diyalnosti/>.– Назва з екрана.

Федчишина В. В. Организационно-правовые аспекты использования специальных экономических знаний при раскрытии финансовых правонарушений

В статье рассмотрено понятие и сущность организационно-правовых аспектов использования специальных экономических знаний в разрезе правовой науки и теории судебно-экономической экспертизы. Для решения экспертных задач предложен порядок решения организационных проблем для реализации задач по организации судебно-экономической экспертизы. Обоснована необходимость формирования единого научного подхода к логанизационному процессу проведения судебно-экономической экспертизы, к формированию задания в ходатайстве судебного эксперта-экономиста, рассмотрены типовые признаки недостатков формивания результатов в заключении судебного эксперта-экономиста.

Ключевые слова: специальные экономические знания, задачи судебно-экономической экспертизы, ходатайство судебного эксперта-экономиста, недостатки формирования экспертного заключения.

Fedchyshyna V. Organizational-legal aspects of the use of special economic knowledge in the disclosure of financial violations

This article considers the concepts and essence of the organizational and legal aspects of the use of special economic knowledge in the context of legal science and the theory of forensic economic expertise. To solve expert problems, the procedure of the decision of organizational problems for the realization of tasks of organization of forensic-economic expertise is offered. The necessity of forming a unified scientific approach to the organizational process of conducting forensic economic examination is substantiated for the formation of an expert task in the petition of a forensic expert-economist was suggested. Typical signs of shortcomings in the formation of results in the conclusion of a judicial expert-economist. The article substantiates the necessity of forming a unified scientific approach to the organizational process of forensic economic expertise. The typical signs of the shortcomings of the research of the objects provided and the formation of the results of the research, which is essential for scientific and practical activity, are substantiated.

Key words: special economic knowledge, tasks of forensic examination, interrogation of forensic expert-economist, lack of formation of expert opinion.